

שונות.

(א) קרנזול.

בימי הקיץ תר"פ קבע הועד מנחים לעניני הנדסה ונתעוררה שאלה בנוגע למלה "קרנזול" בסובן "דיאגנול".

ד"ר מו"א :

המלה "קרנזול" היא, בפירושו של רשי — קרן-זול, כלומר, הקרן שכנגד. ואפשר שהיתה מלה המונית ונשתבשה. רק מלה זו הולמת את המושג "דיאגנול", כלומר, הקו החוצה את הזווית, ולא המלה "אלכסון", שאינה מוסרת את המושג הנדסי, שהרי אפשר להעביר אלכסונים הרבה, שלא יחלקו את הזווית. — המלה "קרנזול" מצויה גם אצל הרא"ש ותר"ן, ועל הרא"ש יש לסמוך בייחוד, מפני שהוא דרש מתלמידו, ר' יצחק הישראלי, לכתוב ספר "יסודי עולם" במתימטיקה. ד"ר מו"א מציע לכנות את השם "קרנזול", על משקל "פתלתול".

ה' ילין :

פירושו של רשי, ש"קרנזול" הוא "קרן-זול", הוא דרש בעלמא, כמו "אפודיקי". אי-אפשר לדעת אם זוהי מלה מורכבת או לאו, וגם אי-אפשר לקבל חלק מן המלה — כמו "קרן" —, שהרי מי יודע מהו עיקר השורש של המלה? — ולפיכך הוא מציע להשאיר את המלה "אלכסון" לשם "דיאגנול", כי בסובן זה היא ידועה גם בתלמוד — מפני שמבל אלכסון אפשר לכנות רבוע, שהאלכסון בו יהיה דיאגנול, — וגם בזמננו זה.

ה' בן-יהודה :

יש לחבחין בין מלים חדשות לגמרי, שאנו יוצרים, ובין מלים ישנות, שאנו מקבלים ומאשרים. בראשונות אין עלינו אחריות גדולה כל-כך, מאחר שאין זה תלוי אלא בטעם. מה שאין כן באחרונות, שאחריותנו גדולה מפני שהענין דורש חקירת וברור ויש לו אופי מדעי.

ולסוג המלים הישנות שייכת גם המלה „קרנזול“, שתיא מצויה בשני גוססאות: „קרנזור“, „קרנרור“, ובבא מציעא גם „קרנאזול“, בשתי מלים. מה זה „זול“ — אין איש יודע. פירוש רש"י הוא דרוש בעלמא. ובנוסחה „קרנזול“ מצויה מלה זו רק שתי פעמים בתלמוד. אבל „אלכסון“ מצוי בתלמוד לרוב: „כל אמתא ברבוע — אמתא ותרין חומשי באלכסונה“: כאן לפנינו חמוש „דיאנונל“, ואף-על-פי-כן כתוב אלכסון. ובכל מקום בתלמוד מדובר לא על משלש, אלא על מרבע. ואך בשני מקומות, שבתם מדובר על ח ל ו ק ש ד ה, משתמש התלמוד במלה „קרנזול“ ולא באלכסון. מזה אנו למדים, שכאן נחזיק התלמוד לדבר אחר. הציור שבתלמוד, שעליו סמך לוי, הוא מוטעה, רש"י ואחרים מביאים ציורים אחרים. אבל אפשר לבוא לידי מסקנת, ש„קרנזול“ היא מלה מיוחדת לחושג מיוחד במינו זה: לציין חלוקת השדה למשדשים קדקדיים. ואך בזה נראה, שזול הוא תואר למלת „קרנא“.

עניי-המידה שאולים מסצרים, ואפשר שבלשון סצרית חיתה איזו מלה „זול“ במובן ידוע, וממנה בנויה המלה „קרנזול“. והחכם יאסטרוב חושב בטלונ, שהמלה „קרנזול“ היא הרכבת מן המלים „קרן“ ו„נול“. אבל זה אינו מוכח.

(ב) המושג Congruence.

ד"ר מווא:

במלים א', ו', ל"ח, כתובה: „וצפה זהב מִיֶּשֶׁר על המִּחְקָה“; ומלים אלו נמצאות גם במקומות אחרים. בשורש „חקק“, „חוק“, או „חקה“, יש להשתמש למושג — Projection ולמושג-Congruence מתאמת המלה „מישר“.

ה' ילין:

אין להביא מבאן ראייה, שהמלה „מישר“ מכוונת למושג „קונגרואנציה“. חשיבותה של המלה היא במה שהיא מצויה בתנ"ך ותיא מתאמת בצורתה למלים התלמודיות „מִכּוּן“, „מִדִּיק“, ואף-על-פי-כן, מכיון ששום אדם עדיין לא השתמש במלה זו, אולי אפשר לנו לקבלה. ובנוגע למלה „מִחְקָה“, גכון הדבר, שתיא כמו „מחקק“, אבל מה ענין חקיקה למושג Projection?

ה' בן-יהודה:

בלשון העברית לא מצאנו מלה למושג Congruence, ואנו חייבים לברר את השאלה, אם צריכים אנו להסגר במסגרת הצרה של אוצר-י-טלים של לשוננו בלי לפרוץ את הגדרה או צריכים אנו להשתחרר ממנה ולהכנס לעולם של שרשי הלשונות השמיות ולבחור לנו מתוכם את המלים הדרושות לנו, שאין לשער עתה למה הן עתידות לשמש לנו. והנה השורש הערבי „טב ק” קולע לגסרו למושג הנדון. טוב היה, איפוא, לומר „טבקות” למושג Congruence. על קשי-הבטוי אין להשגיח; ואין לשים לב אפילו אם תשתבש המלה ותקפץ בפי התמזן ל„טבקות” במקום „טבקות”. ואפשר יש לקבל את הצורה הרקדוקית „טבקות”.

ה' איתן :

הפועל „התחופף”, שכבר נתקבל בלמוד-ההנדסת, הוא יותר נכון, אף-על-פי שאינו מכוון דוקא למושג של „מכסה” בדיוק. בכל הלשונות קבלו למושג זה פעול, שפרושו „כסה” אתם, ויחדוהו למושג זה (למשל, בצרפתית: Superposable). אבל אם תדחו את הפעל „התחופף” טוב לקבל את המלה הכללית „השתוות”. ואולם אפשר להשתמש לכך גם בשורש „תאס”: צורות תואמות. וכנוגע להצעתו של ה' בן-יחודת, אין אנו יכולים לעשות עכשיו כמעשה התיכונים, שקבלו שרשים מן הלשון הערבית. התיכונים חיו בתקופת פריחתה של הלשון הערבית וכל מושג מיד נצטייר במזחם בלבוש של איוו מלה ערבית, כמו שאנו חושבים מיד על מלה של לשון זרה, היא וסדעית בומגנו. בימינו אין הערבית לשון המדע וההשכלה, ועל-כן אין אנו צריכים לקבל את כל מלותיה לצורך מושגים מדעיים.

ה' מיוחס :

בשאלת המסגרת אין לנו עוד לדון כאן, שחרי כבר חוסכם בינינו, שיש לנו רשות לשאול שמות ופעלים מן הלשונות השמיות. אבל, כשאנו מקבלים מלה כזו, צריכים אנו להזהר מלשנות את אותיותיה, כדי שנוכל תמיד להראות על השורש הזה.

ה' ילין (בתשובה לה' איתן) :

המלים, שחדשו התיכונים, נתקבלו בתוכנו משום שנקנה להן צורה עברית — ולא כמו שיש כותבים בתוכנו כיום „אמאנציפאציה”, ועוד — מלים, שאינן בנויות על-פי משקל עברי. והשורש „טב ק” יועיל לנו גם במקומות אחרים, למשל, כדי לכאר את המושג: פלוני

מתאים דבריו לדברי אלמוני; כי לשורש „תאס” יש הוראת אחרת;
הוא אך מסבן, שחדברים דוסים, אבל לא בדיוק.

(ג) תַּפְצִיר — Drainage.

ה' בן-יהודה:

בתחלה עלה על דעתי להשתמש למושג drainage בפועל
„זחל”, כי הרמב”ם השתמש כנפעל של שורש זה: „המים נזחלים
מתחת לאדמה”. אבל, כמדומה לי, ששורש זה אינו מספיק למושג
drainage, כי מכיל הוא רק חלק אחד ממעשה זה, והוא „זחילת-המים”.
אבל לא המושג השני, והוא „יבושי-האדמה”. וכבר הזכירו, שאחדים
משתמשים לכך בשם „הקזה”; אבל שם זה נדחה משום שהוא מיוחד רק
להקזת-הדם, ולמושג drainage הוא נראה מליצי. אולם באמת פעולה
זו של הקזה יאה ביותר לפעולה המובעת בשם drainage, — ובוה
הוא מעיר הערה כללית בענין מציאת כלים חדשות למושגים, שאין
להם עדיין מלים בעברית. כבר העיר לפני ארבע שנים על האוצר
הגדול של מלים, שיש בלשון הערבית ושבאמת אינן מלים ערביות
דוקא, אלא מלים שמיזת בכלל, ויש רשות לכל הלשונות השמיות
להשתמש בהן, למושגיהן, כי בימים הקדומים היו מלות אלו גם
באוצרותיהן, והחקירה במלים העבריות מקיימת הנחה זו בכל יום,
ואולם יש עוד צד אחד בדבר, שאף לו צריך ועד-הלשון לשים את לבו.
הכל טודים, שבמקום שתחסר מלה בעברית ויש מלה במקומה בערבית,
צריכים אנו לקבל את המלה הערבית. ואולם הלשון הערבית עצמה
חסרה היא הרבה מלים למושגי הזמן החדש. וכאן חייבים אנו להשתמש
בדרך, שתתן לנו יכולת ליצור מלים מן השרשים העברים יותר
משיוצרים הערביים עצמם. הלשונות החיות היותר עשירות מוכרחות
לשאול מזמן לזמן מלים מלשונות זרות, הלשונות הללו משתמשות
עליפי רוב במלים מן הלשונות העתיקות — היוגית והרומית. סבת
הדבר היא לא מפני שלשונות יון ורומי עשירות הן במלים מן הלשונות
החיות בזמננו ולא מפני שבלשונות החיות עכשיו יש העדר-מלים,
שתחייגה מקבילות אל המלים היוגיות והרומיות, אלא מפני שתמלים
הללו כלשונות החדשות ידועות הן יותר מדאי למדבר בשמען הרגיל,
קשה לצרף להן בשימוש את המושג החדש הדורש בטוי. ולפיכך
מקבלות הלשונות החיות מלים מן הלשונות העתיקות, שמשמע-מלית

אינו ידוע לשדכר ועל נקלה יקבל אותן בתוראת המושג החדש הנקן לה. זכך יכולים וצריכים אף אנו לעשות במקום שאין גם בערבית מלה מיוחדת למושג הנצרך לנו: צריך לקחת מערבית שורש, שהוא קרוב למשמעות הדרושה ואינו ידוע לעברי במשמעותו הערבית המיוחדת; ושורש כזו יתקבל בנקל בתור בטוי למושג החדש, שיש לנו צורך בו. — ולעניננו: השם „הקזה“, מפני שהוא יותר מדאי ידוע לענין הקזת-דם, קשה לחכמים בו גם את המושג של יבוש-אדמה. ואולם השורש המשמש כערבית להקזת-דם אינו שגור על לשונו של המדבר עברית במשמעותו זו, ולפיכך אפשר ליחד אותו למושג drainage.

והנה השורש המשמש בערבית למושג הקזת-הדם הוא „פצד“ וצרוף-אותיות זה אינו קשה לאזון גם בעברית, מפני שיש לנו „פצה“, „פצע“, „פצר“, וגם בארמית יש משורש זה השם „פצירא“ במשמעות נקע של מים. ולפיכך רשאים אנו לקחת שורש זה מערבית וליחדו למושג drainage.

וראיה לדבר יש למצוא בסורית. גם בלשון זו נמצא חשורש „פצד“ ומשמש בכללו למושג הקזת-דם — כך הוא בכל חמלונים הסוריים; אבל במלון הסורי-הערבי של הכהן הסורי-הכשדי עקב מנא הבלדאי, שנדפס בצולל, נמצא עוד משמע לשורש זה. וזו“ל: פצד א) בערבית: הקיז דם.

ב) יבוש-הקרקע.

וזהו ממש במושג שלנו. אנו רואים, איפוא, שאף הלשון הסורית חתיה תרחיבה את השורש „פצע“ למשמע יבוש האדמה על-ידי הוקלת-המים.

לאחר משא-זמתן מדעי על שורש זה נתקבל השורש לאוצר-הלשון העברי ולמושג Drainage נקבע השם: פִּצְדִּי. (ד) מִקְצוּעָה.

בישיבת ו' שבט, תר"פ, כשרן ועד-הלשון על עניני-הנגרות, נתפתח משא-זמתן מדעי בדבר מלת „מקצועה“. שראוי לקבוע לו מקום ב„זכרונות ועד-הלשון“.

האזון ליפשיץ העיד, שהמלמדים מתרגמים „מקצועה“ — Hobel, ואף י"ל בן-זאב ב„אוצר-השרשים“ מפרש כך, ויש, איפוא,

לסמוך על שימוש המלמדים ודור־הזשכלה. על זה חשיב באריכות
ה' בן-יהודה :

לא באתי לערער על המלה "מקצועה", במובן Hobel ולא
"מעצר"; אדרבה, באתי לחזק מוכן זה במסמרות. אבל על היסוד,
שרוצים להניח בקביעת מלה זו, אני בא לדון.

האדון ליפשיץ סופך על מה ש"משתמשים בה". ואולם מי
משתמש בה? — המלמדים? — אבל הבה ונראה, עד כמה נאמנה
ערותם.

רש"י פירש: "מקצועת. הוא אחד מבלי הנפחים".
רד"ק: "בלי ברזל, שחותך בו חרש עצים, והוא שקורין
בולדור"א בלע"ז או איש"א".

מצודת-ציון: "שם בלי גדול עשוי לחתוך בו".
ובכן רק בן-זאב מתרגם Hobel, ורק עליו יכלו לסמוך
לא המלמדים, אלא — המורים המשכילים. ועל סמך זה יקבל מלת
"מקצועה" בהוראה זו — ועד־הלשון? — אבל אני בא ושואל: וכי
תפקידו של ועד־הלשון הוא להספיק מלים סתם, או — להספיק מלים
נאות ומיוסדות על יסודות מדעיים? — אם הספקת מלים סתם
היא תפקידנו — נתכבד וגשב בביהנו וגניח את המלאכה
לבורים! — שחרי אם כן הדבר, למה לו לוועד־הלשון אנשי-מדע,
שיש בהם מוס שאינו עובר: פקפוק המצפון המדעי? — חבור אינו
מפקפק. ובשעה אחת יניח מונחים, שלא גניח אנו כעונג של מה.
ולמה הוא גם החפוש בספרות העתיקה, לפי הצעתו של ה' ליפשיץ? —
הרי מספיק הדבר אם תקבע מלה על־פי השמועה מפי המלמדים או
על־פי איזה פירוש חדש מקרוב בא, התלמידים ישמעוה מפי המורים
ולאחר חרשים אחדים יתרגלו בה וישתמשו בה הכל! — לא אחד =
ח עם וביאליק הם הפוסקים האחרונים, לכל הפחות, לא במלים
של שמוש בחיי יום־יום, אלא המורים וועד־הלשון. העומד על נביהם
וקובע את המלים על־פי בחירה מדעית. ואם מלים מדעיות הן עיקר,
חרי צריך הועד לשבת במרום סיני המדעי שלו ולא להסתפק במה
שנתקבל אצל המלמדים או אצל מפרש מחוסר הכרה מדעית, בפה מלא
אני אומר: בזמן הזה, שרכו ה"מחדשים" והקובעים, שלא שמשו כל
צרכם, תפקידו של ועד־הלשון היא יותר למנוע מה שלא נכון מלחדש
בנקל. חאקרימיה חצרפתית אפילו מלים, שחדשו גדולי־הסופרים באמת

אינה מכנסת לתוך מלונה. עיינו במלוננו של ל י ט כ ה ותמצאו שם מלים הרבה, של סופרים צרפתיים גדולים, שנשמנו בסימן, המראה, שלא נתקבלו במלון האקדימי.

ועד הלשון הוא, לעת-עתה, מעין אקדמיה ללשון העברית. והוא חייב לבדוק במלים המתהלכות מלה, שפשט שמושה, אבל אינה נכונה, יבקש וימצא הועד במקומה מלה יותר טובה, יותר נאה, ויבאר, מת פועם דחה את מלת-השמוש. תאמרו: לא ישמעו לנו; אבל אז אנחנו את נפשותינו הצלנו, ואולם באמת לא כך הדבר. ישמעו וישמעו! כי אין דבר קל מלהחליף מלה. ועד הלשון הגרמנית הולך ומגרש מלים ישנות ובלתי-מוצלחות ומחליפן בחדשות. ואף בתוכנו די היה לד"ר יצחק אפשטיין לפרסם — בצדק או שלא בצדק — שצריך לומר: גרש' במקום "גרש", — ובכך אנו שומעים "גרש" בכל מקום שמדברים בו עברית.

ועכשיו אני פונה אל עצם המלה "מקצועה".

קודם כל, על-פי תרגום עקילס נראה, שהיה גורם מלה דומה בהוראתה ל"מקצוע".

במשנה (כלים, פי"ג, מ"ד) ובתוספתא (כלים, כ"מ, נ"ז, ט"ז) יש: "אומל של רוקני". ופירש ר' האי גאון: "רקני (כך) פי' ברזל נתון בתוך העץ והוא עשוי לישע ולהחליק הנסרים, והוא מכלי הנגרים, ושמו בפיית (בערבית) רוקן, וזו צורתו".

בערבית הספרותית ואף המדוברת אין מלה זו. ואולם בסורית, באוצרות-מלים של בר-עלי, אנו מוצאים "רנקא" — رنق — וכך פירש גם בר-בחלול. ובמלון הארמי-חבלי של מצול אנו מוצאים: "רנקא (בערבית) רנדג', מנחת. מצקל אלנגאר".

ור' סעדיה גאון פתר את הבתוב: "חרש עצים נמח קו, יתארהו בשרד, יעשהו במקצועות ובמחוגה יתארהו, ויעשהו כתבנית איש" (ישעיה מ"ד, י"ג): "ואלנגאר אלת ימר הלתר ויחלית באלרקאן ויצנעוהו באלרנדג' ת'ם יחלית באלבכאר".

גם ר' יונה אבן ג'נאח מתרגם במובן של רנדג' ושל "סבין חדת, וסבין של רצען, וגם כעין מגל".

רש"י: "יעשהו במקצועות ויחליק ברהיטני ואיזמל".

רד"ק: "קצע, ... יקוץ, וכן נקרא הבלי, שמקלף בו חחרש

העץ ומחליקו, יעשהו במקצועות. ואמר מקצועות לשון רבים, כי הם שני כלים לזו המלאכה, האחד קורין לו סימנ"ט והאחד קורין לו פלג"א". ועל זה העיר המו"ל: frustra quaesivimus hoc vocabulum: ex Romanicarum linguarum dialectis (לשוא חפשנו מלה זו מן הניבים של הלשונות המסתעפות מן הרומית).

ומעין זה כתב הרד"ק בפירושו לישעיה.

מצודת ציון: "במקצועות הוא מכלי-נגרים, מקלף ברם העץ ומחליקו".

בן-זאב: "מקצעה - שם בלי-חרש לקלף הנשרים להיות חלק. יעשהו במקצועות (הקבעל, א שניידעסעסער). וי"א שהוא מדת הבנאים לישר הקורות".

על-פי כל העדויות הללו יש לומר בברור, ש"מקצועה" היא Hobel, כלי הנגרים, לישע ולהחליק הנשרים, כפירוש ר' האי גאון ולא עוד, אלא שנראה לי, שיש למצוא בישעיה, ט"ד, י"ג (כפסוק שהבאנו), גם את הפועל "שעע", שפירושו תחליק נשרים. כי קשה לשער, שישעיהו השני, המליץ הגדול, שיש לו לכל פעולה פועל מיוחד, ישתמש לפעולתה של המקצועה בפועל-אסימון מעין "עשה-שאינו אומר כלום בנידון מעשה-המקצועה בייחוד. ולפיכך נומת אני לקרוא במקום "יעשהו במקצועות" — "ישעיהו במקצועות", כלומר יחליקוהו בי כן "איש חלק" בארמית — "גבר שעע", "חלקות" מתורגמות "שעועות", ומה ודאי גם "לא רתצת דמשעי" (יחזקאל, ט"ז, ד'). ואמנם, בר"ב הלול הסורי אומר על "רנקא": "דבהא נור נגרא לקיסא ומשע" ("שבה-ברוקני-חוטב הנגר את העץ ושוועע"). והרוחנה איפוא, לא רק את קביעת המלה "מקצועה" על יסוד מדעי, אלא גם מצאנו את הפועל המשמש במציאות הנעשה במקצועה.

